

Vojko Devetak

LITURGIJSKO DJELATNO SUDJELOVANJE

Svrha je svete liturgije "privesti i zadržati puk s Kristom i Krista s pukom, ili ostvariti i po liturgiji održavati susret između puka i Krista; a da bi se to ostvarilo, treba dovesti svijet liturgiji i liturgiju svijetu"¹. To se ne može dogoditi bez svjesnog, razumnog i djelatnog sudjelovanja.

Liturgijski su čini dijalogalni, rezponzorijalni čini u kojima se događa dvostruko kretanje: Božja inicijativa i poziv odozgo i čovjekov pristanak i odgovor odozdo. U živoj djelatnosti presveto Trojstvo, Isus Krist kao glavni liturg kojega pred pukom predstavlja svećenik (SC 7) i Božji narod sjedinjuju se na dramatski način u živu i svetu zajednicu.

U liturgijskim obredima svi su aktivni, tu nema niti može biti pasivnih promatrača koji samo statiraju. Djelatno sudjelovanje bilo je kroz svu povijest prisutno iako nije uvijek bilo potpuno izraženo. Već u prvom stoljeću kršćanske ere, Klement Rimski daje upute za djelatno sudjelovanje. Piše tako korintskoj zajednici: *"Moramo uredno činiti sve ono što je Gospodin propisao da se vrši u određeno vrijeme. On nam je naložio vršiti prinose i svete službe (liturgiju) i to ne slučajno i bez reda, već u hramovima i u određene ure. I On sam, svojom voljom, odredi gdje i tko da ih vrši. Vrhovnom svećeniku povjeren su posebne liturgijske dužnosti; svećenicima je označeno posebno mjesto, levitima posebne službe; laika obvezuju naredbe laikata. Svatko od vas, braćo, na svom mjestu, neka nastoji ugoditi Bogu s ispravnom savješću i ozbiljnošću, a da ne prestupa ustanovljeno pravilo svoje liturgijske službe."*²

Sveta liturgija nije samo djelo klera, a ni grupe izabranih vjernika, već i svakoga prisutnog vjernika i čitave zajednice. Stoga u njoj nužno moraju svi sudjelovati "bez pometnjeg dijelova sudjelovanja koji spadaju na kler i koji spadaju na vjernike".³ To zahtijeva nutarnja na-

1. C. VAGAGGINI, *Il senso teologico della liturgia*, Roma 1957, 648.

2. KLEMENT RIMSKI, 1 Kor 40; PL 41,1.

3. PIO XII, *Mediator Dei*, 92.

rav liturgije jer liturgija je bogoštolje čitavoga Mističnoga tijela, svete zajednice u koju je ontološki po krštenju ucijepljen svaki vjernik i čitava kršćanska zajednica. Na pojedinca se prenosi životni liturgijski stav, ne samo što on djelatno sa svom svojom osobnošću proživljava sveti čin već također, i naročito zato, jer ga proživljava u zajednici u kojoj on sačinjava dio. Stoga, odrešito određuje Sabor "neka svatko vrši svoju službu i čini samo ono i sve ono što na nj spada prema naravi obreda i prema liturgijskim propisima" (SC 28). Djelatnost pretpostavlja više sudionika, a ne samo jednoga. U tom smislu i odredba da svećenik ne smije slaviti misu bez bar jednog vjernika, osim ako je "priješka potreba" (RM 211) i po dopuštenju Ordinarija ukoliko postoji opravdan i razuman razlog (kanon 906).

Djelatno sudjelovanje u novije vrijeme posebno je naglašavao Pio X. i poveo inicijativu povratka tradicionalnom sudjelovanju puka kao "prvom i neophodnom izvoru pravoga kršćanskog duha djelatnog sudjelovanja u svetim otajstvima i javnoj molitvi i svečanostima Crkve".⁴ Isto prihvaća Pio XI. kad u konstituciji "Divini cultus sanctitatem" 1928. g. govori o sudjelovanju puka u bogoslužju pjevanjem. O istom, posebno govori Pio XII. u više različitih dekreta liturgijske obnove. Posebno se to može reći za encikliku "Mediator Dei" (1947). Sam izraz kategorički je prihvatio Drugi vatikanski sabor i u Konstituciji o svetoj liturgiji postavio kao glavno načelo liturgijske obnove. Djelatno sudjelovanje u liturgiji je, može se kazati, misao vodilja koja prožima cijeli sadržaj Konstitucije. Djelatno sudjelovanje se izričito spominje 25 puta.

"Potrebno je da vjernici pristupaju k svetoj liturgiji s pravim raspoloženjem duše, a svoju pamet usklade s glasom i da sudjeluju s nebeskom milošću kako je ne bi uzalud primali. Stoga *sveti pastiri moraju* budno paziti ne samo da se u liturgijskom činu obdržavaju propisi za valjano i dopušteno slavljenje obreda nego da u njima vjernici *sudjeluju s poznavanjem, djelatno i plodonosno*" (SC 11). Na drugom mjestu Sabor ističe nužnost "da se svi vjernici privedu k onom punom svjesnom i djelatnom sudjelovanju kod liturgijskih slavlja kako ga *traži sama narav liturgije*" (SC 14), te da vjernici imaju na to "pravo i dužnost" snagom krštenja kao kraljevsko svećenstvo. Traži se uvođenje narodnog jezika jer je bez njega nezamislivo pravo sudjelovanje (SC 54), o sudjelovanju pjevanjem (SC 114), itd. U svim obnovljenim obrednicima naglašava se nužnost djelatnog sudjelovanja puka u liturgijskim činima.

Iz svega slijedi da djelatno sudjelovanje mora biti *istovremeno vanjsko, nutarnje i životno*. Liturgija nije čisto ustrojstvo svetih obreda. Ona nije puki ritualizam. Međutim, treba imati na umu da je posve prirodno što se čovjek pri tome služi znakovima, riječima, kretnjama,

---

4. Tra le sollecitudini (1903), n.14.

vanjskim elementima da bi izrazio svoje nutarnje stavove i osjećaje. Osim toga društvena narav čovjeka i Crkve zahtijeva da svoje nutarnje čine izrazi na vanjski način, da svoju religioznost ispovijeda na društven način (usp. DH 1-2). Crkva je vidljivi narod pa i njezina liturgija mora biti vidljiva. Ipak sve vanjske liturgijske elemente treba vrednovati u smislu da su oni izražajna sredstva kojima čovjek nastoji uspostaviti svoj odnos s Bogom, s božanskim stvarnostima i to ne samo za vrijeme svetog čina, već treba da se doživljene liturgijske stvarnosti odražavaju u svakodnevnom životu. To znači da liturgijska događanja treba učiniti svojim egzistencijalnim događanjima. Ići u dubinu, ponirati u bitni liturgijski sadržaj i ono što on označuje ostvarivati u životnoj liturgiji, u temeljnom zadatku kršćanina: slaviti Boga. Liturgijska scenografija može izvanredno fascinirati sudionike (i to ima svoju vrijednost), ali, ako sve ostane samo na tome, onda liturgija nije uspjela, nije dostigla svoj cilj, svoj vrhunac: slavljenje Boga. Liturgija pomoću Duha Svetoga i uz čovjekovu suradnju mora otkriti "put u Svetinju" (Heb 9,8).

Sve u svemu, djelatno sudjelovati znači: cjelokupnom predanošću svoga bića, svojom vanjštinom i svojom nutrinom, osobno, razumom i voljom, srcem i osjećajima, svjesno, radosno *biti u svetom liturgijskom događanju*, u milosnom otajstvenom činu gdje se ostvaruje sveta tajanstvena stvarnost u kojoj se jedno vidi a drugo shvaća (aliud videtur, aliud inteligitur). U toj živoj i životnoj djelatnosti Glave i udova, Krista i njegova otajstvenog tijela, nema niti može biti statiranja, začuđenog promatranja, pasivnog prisustvovanja, radoznalog čuđenja već svatko mora odigrati svoju ulogu u božanskoj drami.

Vanjsko liturgijsko sudjelovanje

Osporiti vanjsko religiozno izražavanje znači deformirati čovjekovu bit. To ističemo protiv krivih spiritualističkih tendencija koje priznaju samo nutarnji kult, a vanjski, ukoliko ga ne odbacuju, smatraju nižim. Zahtijevati nevidljivi kult, to jest netjelesni, značilo bi osporavati ljudsku stvarnost. Bilo bi zaista apsurdno zahtijevati da se dvije osobe sporazume a da međusobno ne razgovaraju. Umjetnik se služi glazbenim instrumentom da bi izrazio ono što osjeća u dubini duše. Tijelo i duh međusobno se uvjetuju, duša djeluje na tijelo, a tijelo na dušu, tijelo registrira navani ono što se događa u nutrini. Poznat je prastari filozofski aksiom: "Ništa nije u razumu čega nije prije bilo u osjećaju."

Bog je stvorio i dušu i tijelo, pa prema tome, i tijelo i duša moraju sudjelovati u slavljenju Boga. *Citav čovjek u totalitetu naravi*, u je-

dinstvu sustava kako ga je Bog stvorio u službi je Boga i kao takav susreće se s Bogom i sudjeluje u liturgijskim slavljinama. To je stvarni i osobni susret cjelokupnog čovjeka s Bogom, a nije samo dijalog duše s Bogom, svoju pamet čovjek usklađuje s vanjskim elementima izražavanja (SC 11). Istina, Bogu nisu potrebne naše riječi, naše geste ni naši tjelesni pokretni. Ali, zar su mu potrebni napori našega uma, naše duše, naših kreposti? Ono što on želi jest da mu čovjek iskazuje kult i to čitavim svojim bićem a ne polovicom bića, već skupa s tijelom, dušom, osjećajima ... Nije samo duša posvećena, već i tijelo jer sakramentalni znakovi dotiču osjetila: usta koja primaju svete prilike, čelo na koje se izlijeva krsna voda, tijelo koje se maže svetim uljem. Kršćani su kao živo kamenje ugrađeni u duhovni hram (usp. 1 Pt 2,4 sl.).

I sam Bog je postupao na ljudski, vidljivi način da se ljudima objavi, da im ispuni nutrinu i da ih privuče k sebi. Pristupa ljudima ljudskim riječima da ga čuju i razumiju, govori im raznim događanjima da ga bolje shvate i vide. Svoju prisutnost obznanjuje gorućim grmom, stupom od oblaka i ognja, grmljavinom i sijevanjem pod Sinajem itd. To posebno postaje evidentno utjelovljenjem Božjega Sina. U Kristu sâm Bog postaje vidljiv: "Tko je vidio mene, vidio je i Oca" (Iv 14,8). Ono božansko i ljudsko posebno postaje transparentno u Kristovu preobraženju (Mt 17,1 sl.). Po utjelovljenju, Bog je prihvatio i posvetio tijelo. Činjenica da je tijelo bilo dostojno da se u osobi Božjega Sina sjedini s božanstvom otkriva duboko poštovanje tijela. Ljudsko tijelo je sakramentima posebno posvetio i odredio da bude proslavljeno konačnim uskrsnućem. I Krist je tjelesnim elementima izkazivao čast Bogu: uzdizao oči k nebu, padao na koljena itd. U tom smislu i Apostol kazuje da se svako koljeno treba prignuti i svaki jezik priznati slavu Bogu (Fil 2,10-11).

Tako i kršćanin u svim liturgijskim susretima mora djelovati cjelokupnim svojim bićem. To drukčije ne može ni biti. Liturgijski čini slavljenja Boga *istovremeno su nutarnji i vanjski*. Vanjski pak čini, ako nisu produhovljeni i poduprti od nutarnjih, nemaju nikakve vrijednosti. Nutarnje klanjanje Bogu "u duhu i istini" (Iv 4,24) je srce vanjskog bogoslužja. Ali i nutarnji čini ovise o vanjskim jer bez njih nutarnji stav osiromašuje, slabi ili nestaje. "Srcem vjerovati opravdava, a ustima ispovijedati spasava" (Rim 10,10).

Za ljude kao tjelesno duhovna bića posve je prirodno da svako svoje duhovno gibanje izraze tjelesnim načinom, vidljivo i osjetljivo, da budu vidljivo očitovanje nevidljive duhovne stvarnosti. Zbog toga tijelo kršćanina pretpostavlja bitni momenat liturgije da i na vanjski način što dinamičnije iskaže slavu Bogu koja je u njegovoj nutrini. Zato Apostol i poziva: "Proslavite Boga u svojim tijelima" (I Kor 6,20). Što je susret s Bogom intimnije doživljen, to više osjeća spontanu želju da na

što angažiraniji način to iskaže i navani. Nutanje duboke osjećaje Božje prisutnosti sudionik svetoga liturgijskog susreta pretače u riječ, u pjesmu, u život, sve oživljava žarkim duhom. Dočim riječi bez te nutrine ostaju prazne "mjed što ječi ili cimbal što zveči" (I Kor 13,1). "Tko ljubi, pjeva", reče sv. Augustin iako "ono što srce pjeva nije moguće razumjeti niti riječima iskazati", kaže isti svetac.⁵ Ako tijelo nosi teret bijede i grijeha, onda i ono treba pasti na koljena i pružiti ruke za Božjom pomoći.

Opasnost prazne vanjštine bila je u liturgiji uvijek prisutna. Liturgijski ceremonijal ako bi se vršio iz navike, automatski, ako ne bi izražavao osjećaje srca i ne bi govorio nutarnjim jezikom duha, bio bi lažan i besmislen. Protiv takvog bogoštovlja oštro su ustajali duhom prožeti ljudi Staroga i Novog zavjeta. Svi naponi proroka išli su za tim da iskorijene formalizam i magizam izraelskih obrednih celebracija i usmjere u smislu življene vjere i vjernosti savezu. "Narod me ovaj usnama časti, a srce mu je daleko od mene" (Iz 29,13). Ustaju proroci protiv ceremonijalnog slavljenja blagdana i prinošenja žrtava što je odvratno Božjim očima (Iz 1,11-17; Am 5,21-24; Jr 7,1-23), lijevaju lijevanice tuđim bogovima a onda dolaze u Dom Gospodnji i slave ga "lažnim riječima".

Isus Krist sudjeluje u kultu što ga je prakticirao judejski narod i ne ograđuje se da ga prizna ako se vrši na dužan način (Lk 2,42; 9,51; Mt 21,12; Mk 1,21), ali prekora formalne kultualne propise, farizejsko obredno čistunstvo bez nutrine (Mt 23,16 sl.); oštro osuđuje razdvajanje kulta od života (Mt 7,31); razgoličuje protuslovlje između vanjskog štovanja Boga i preziranja Boga životom onih koji sudjeluju u kultu da privuku pažnju, da ih ljudi vide i slave (Mt 6,5); pooštava proročku kritiku prinošenja žrtava (Mt 9,13; Mk 12,33); prekora one koji čvrsto drže "predaje" i "uredbe ljudske", a napuštaju Božju zapovijed (Mk 7,1 sl.); šiba nehumanu primjenu subotnjeg zakona (Mt 12,1 sl.); odbija pogansko nabranje mnoštva riječi (Mt 6,7); naglašava da milosrđe više vrijedi nego žrtve (Mt 9,13) a to pisac poslanice Hebrejima tumači: "Prinose se darovi i žrtve koji ne mogu učiniti savršenim s obzirom na savjest onoga koji vrši bogoslužje; radi se samo o zemaljsko-tjelesnim uredbama utemeljenim na jelima i pilima i raznim pranjima" (9,9-10). Isusove riječi da će se "istinski klanjaoci klanjati Ocu u duhu i istini" (Iv 4,23) ne riječu vanjski i vidljivi kult, niti time Krist začinje čisto unutarnji kult. To ne znači da bi bili pravi klanjaoci, trebali bi se zadovoljiti nutarnjom molitvom. Isus samo odgovara starom sporu između Izraelićana i Samarićana koji su raspravljali koja je prava gora Gospodnja, Sion ili Garizim. Isus kaže da bogoštovlje nije vezano

---

5. In psalm. 32; PL 38,254.

uz određeno mjesto, i može se obavljati ondje gdje se ljudski duh sjedini s Božjim duhom, ondje gdje čovjek ispovijeda božansku istinu. "Duh" ovdje nije u sprotности s "tijelom" već funkcioniranju organizma kojim upravljaju zakoni. Isto tako "istina" nije u suprotnosti s vanjštinom, već s lažju, s kultom koji niječe Krista.

I ljudsko zajedništvo ne može biti bez uzajamnog komuniciranja i vanjskog izražavanja nutrine. Suvremena psihologija i kultura suvremenog čovjeka zahtijeva široku, svestranu suradnju i učešće cjelovitog čovjeka u zajedništvu. Tako je s liturgijskim zbivanjima. U središte se postavlja čovjek i njegov odnos s Bogom u intimnom susretu u svim mogućim ljudskim dimenzijama. Stoga liturgijsko bogoštovlje kao najveći ljudski zadatak i kao zadatak zajednice, zahtijeva pojedinačno i zajedničko tjelesno izražavanje. Ljudi se moraju vidljivo posvetiti kultu kako pojedinac tako i članovi vidljive zajednice. Tako se uklanja automatizam, a obred obogaćuje.

U Starom zavjetu zajednica općenito, pa i kulturna zajednica, u prvom su planu u svim vitalnim manifestacijama naroda. Izabrani narod kao takav štuje svoga Boga i slavi religiozne svečanosti, ali i pojedinac kao član toga naroda. Svi "u zborovima blagoslivljaju Jahvu" (Ps 26,11 sl.). Vatikanski II. sabor ističe dva glavna oblika kulta koje kršćanin treba prakticirati: kult u krilu zajednice i kult pojedinca. Doduše kršćanin, kad se obraća Bogu, nije nikad sâm ali se ovdje misli na vidljivo ostvarenje kulta. Budući da je Krist osnovao Crkvu da skupa s njom slavi Oca i po njoj spasava, kršćanin je "pozvan na molitvu u zajednici" (SC 12). Jedinstvo Kristova tijela mora se izražavati u zajedničkom vidljivom kultu, i to s Kristom Glavom. Javni kršćanski kult je čin Glave i udova, "djelo Krista Svećenika i njegova tijela koje je Crkva" (SC 7,83; PO 2).

Djelatno sudjelovanje puka u liturgiji bilo je tijekom vremena problem, a posebno poslije karolinškog vremena (8/9. stoljeće) kad je - zbog sociološkog nazadovanja klera, stranog liturgijskog jezika i teoloških faktora - liturgijsko slavlje izgledalo kao sve isključiviji zadatak svećeničkog staleža. Sudjelovanje puka u liturgiji sastojalo se u tome da u tišini sluša svećnikove molitve, ali i potvrđivanjem tih molitava svojim aklamacijama, a s vremenom i to je nestajalo. Najdjelatnije sudjelovanje očitovalo se u zajedničkim i sveopćim sudjelovanjem u pričesti, ali i to je s vremenom iščezlo. Uza svu odjeljenost puka i svećenstva održali su se i sačuvali pojedini oblici tjelesnog sudjelovanja (procesije, stajanje, klečanje). Poslije liturgijske obnove Drugoga vatikanskoga sabora, stvari su se promijenile u prilog puka i njegovog sudjelovanja. Da se ne bi, zbog prenaplašenoga vanjskog sudjelovanja, došlo do formalnog aktiviteta, mehaničkog ponavljanja bez pravog i dinamičkog sudjelovanja, Konstitucija o liturgiji stalno naglašava, da sva

vanjska djelatnost mora izvirati iz nutarnjeg sudjelovanja. Vanjski kult, dà, ali ne prazna vanjšina.

Liturgija je djelo Boga a glavni je liturg Isus Krist, ali je istovremeno i ljudsko djelo, tj. nešto stvarno i vidljivo, osobno i zajedničko. Bog se pod velom vidljivih i osjetnih znakova u Kristu prigiba ljudima, a ljudi se po Kristu predaju Bogu hvaleći ga i slaveći. Sve se vrši utjelovljenim putem sakramentalnih znakova. To su stvaralački znakovi i riječi ali ne mogu djelovati ako čovjek s njima ne surađuje i praktično živi.

Nutarnje liturgijsko sudjelovanje

U liturgijskim činima prisutan je Bog. Liturgija je djelo Boga gdje on dijeli svoju milost, svoj Duh. Liturgijsko Božje djelovanje upravljeno je ljudima, ljude dotiče, zove, spasava, posvećuje, ali to je jedino moguće ako je čovjek iznutra raspoložen da s Bogom surađuje i stavlja mu se na raspoloženje. Božje djelovanje pak ne djeluje automatski. Da bi susret bio uistinu stvaran, potrebna je i čovjekova suradnja. Uz vanjsku suradnju i sudjelovanje, potrebna je na osobit način nutarnja suradnja i sudjelovanje. "Srcem vjerovati opravdava, a usnama ispovijedati spasava" (Rim 10,10). "U božanskom kultu - kaže sv. Toma - nužno je da se koriste neke tjelesne stvari, da se njima kao znakovima ljudski um potakne na duhovne čine s kojima se povezuje s Bogom. Vanjski čini su usmjereni nutarnjim činima". 6

Ljepota stvorenoga je Božji dar. Sve stvoreno slavi Boga i Krista po kojemu su stvorene sve stvari, vidljive i nevidljive (Kol 1,16 sl.) pa prema tome moraju biti uključene u liturgiju po kojoj Sin Ocu, u Crkvi i po Crkvi, uzdaje hvalu i slavu. Vanjska ljepota svete liturgije treba otvoriti srca sudionika da prihvate vanjsku liturgiju koja na svoj način označava najviša otajstva. "Ono što se na našem Otkupitelju pokazalo na najdivniji način prešlo je na sakramentalnu liturgiju." 7 Vanjska liturgijska gibanja trebaju govoriti ljudskom razumu i srcu i govoriti iz ljudskog razuma i srca.

Živa djelatnost Glave i udova u liturgijskim susretima ne ostvaruje se toliko preko vanjske ritualne prakse već unutarnjim predanjem, osobnim otvaranjem Božjem djelovanju, sebedarivanjem Bogu, u suradnji s Božjom inicijativom, s Bogom koji djeluje preko liturgijskih čina. Svi susreti s Bogom i Kristom, ma kako bili obilježeni čudesnim vanjskim

---

6. II-II,q.81, a.7.

7.A. KIRCHGÄSSNER, Les signes sacres, Tournai 1964, 45.

dogadanjima, u stvari zbivali su se u nutrini ljudskog bića. Takav je bio susret s Abrahamom. Abrahamova nutrina prelazi sve prostore u beskonačni hram vječnosti (Post 12,1 sl.). Uzbudljivi susreti Mojsija s Bogom u stvari su se zbili u Mojsijevoj nutrini. Nutrinu je Bog pokrenuo, a Mojsije odgovorio. Gospod čisti nutarnju nečistoću i želi ljudima udahnuti nov duh, novo srce (Ez 36,25). U susretu s Kristom stotnik priznaje svoju duhovnu bijedu da bi se potpuno predao Kristu bez krivog pouzdanja u obrede i fiksirane formule (Lk 4,21-23). Krist naglašava važnost nutrine (Mk 7,14 sl.) jer propisi ljudskih uredbi mogu podijeliti očišćenje tijela, ali nisu dostatni da očiste srca onih koji ih vrše. Naglašava relativnost štovanja "usnama" kad je srce daleko od njega (Mt 15,8) i poučava da Bog hoće nepatvoreno klanjanje "u duhu i istini" (Iv 4,23). Dakle, odlučan je duh, srce, nutrina. "Nek se naši čini ne otuđe od duha", upozorava sv. Ciprijan⁸. "Promijeni srce i promijenit će se djelo", veli sv. Augustin.⁹ U srcu je pravi susret s Kristom. Tu on čovjeku govori po svome Duhu. "Slovo ubija, a Duh oživljuje" (2 Kor 3,6). Stoga Koncil govori da "svete obrede treba razumjeti i *svom dušom u njima sudjelovati*" (SC 17). Pio XII. kaže da vjernici trebaju sudjelovati "s takvom odgovornošću i žarom da se postave u intimnu vezu s Vrhovnim Svećenikom."¹⁰

"Vjernici moraju pristupati bogoslužju 's pravim raspoloženjem'. Ako toga nema, kako će otkriti nutarnje bogatstvo i ljepotu kršćanske liturgije? Nije li ovdje ona uzalud nazvana *svetom*. Bez smisla za sveto, za dragocjenu sakralnost koja liturgiju ne obavlja kao kakav izvanjski omot nego je svu prožima Onim kojemu pjevamo da je *jedini svet*, čovjeku nedostaje osjetilo za pravo liturgijsko zbivanje, pred njim je kao slijep i gluh. Tu je uzrok zbog kojeg toliki ne cijene naše bogoslužje."¹¹ Da se ostvari ono što u stvari znači liturgijsko sudjelovanje i što ono treba da bude, potrebno je shvatiti unutrašnje bogatstvo svetih događanja, inače sve ostaje privid svetoga, lijepi obredi bez duše. Da bi se postiglo istinsko sudjelovanje, nužno je teološko formiranje svih sudionika. Pouka ne samo o brednom ceremonijalu već još više o dubini liturgijskog značenja. Za to su potrebni ozbiljni i trajni naponi svih, a posebno pastira duša jer prave liturgije nema bez poznavanja liturgije, bez odgajanja za liturgiju (SC 14).

Plodno sudjelovanje u liturgiji pretpostavlja *vjeru*. Bez vjere nemoguće je ugoditi Bogu. Stoga, "neka se vjernici sjete da prava pobožnost nije u neplodnom i prolaznom osjećaju ni u nekoj ispraznoj lakovjernosti, nego da izlazi iz prave vjere" (LG 67). Vjera je od slušanja. Ona je i ra-

8. De orat. Dom., 3,274.

9. Sermo 72,4; PL 38,468.

10. Mediator Dei, n.79.

11. M.KIRIGIN, Konstitucija o liturgiji, Zagreb 1985,88.

zumski pristanak, i čovjekovo predanje Bogu, ali vjera je nadasve Božji dar, Božja milost s kojom treba surađivati da bi se srce pokrenulo i k Bogu obratilo. "Bogu objavitelju treba odgovoriti poslušnom vjerom kojom čovjek čitava sebe slobodno Bogu izručuje stavljajući na raspolaganje Bogu objavitelju potpuno i odano služenje uma i volje i dajući slobodan pristanak objavi koju je On dao" (DV 5). Samo onaj koji vjeruje da je Krist htio liturgijske čine i da On u njima djeluje, može plodonosno sudjelovati i vjerom se identificirati s onim u čemu sudjeluje, s vjerom prožeti život i prihvatiti "poziv osobnim predanjem i radosna srca" (OT 14). Onda će liturgijska otajstva vjere stvarno vjeru i hraniti i jačati (SC 59).

Za pravilno sudjelovanje u liturgiji potrebna je *pobožnost*. Sve sudionike treba uputiti "neka svoju ulogu vrše tako iskrenom pobožnošću i urednošću kakva pristoji tako važnoj službi" (SC 29). "Da se olakša pobožno i djelatno učešće vjernika", Sabor zahtijeva da se preispitaju i preurede obredi (SC 50). To je moguće jer je Duh Sveti svim krštenicima podijelio dar pobožnosti, a na poseban način po sakramentu potvrde. Pobožnost je volja predati se Bogu i slaviti ga. Predanost i zanos volje može utjecati na čuvstvenost, ali mora kao i svaki osjetni žar produbiti plemenitu posvetu volje. Za vrijeme sudjelovanja s pobožnošću može se osjetiti senzibilna radost zbog Boga i zbog iskustva njegove prisutnosti. Ali to nije za pravu pobožnost nužno niti se može uvijek doživjeti. Može se, naime, dogoditi da se onaj koji se nađe u duhovnoj suhoći, Bogu predaje u većoj mjeri nego onaj koji s radošću i ganutog srca sudjeluje jer je u opasnosti da ne traži Boga već svoje zadovoljstvo.

S pobožnošću se identificira i sunaravna je *prava nakana* pristati uz Boga, otvoriti se Kristu jer bez toga se ne može ostvariti nikakav osobni susret s Kristom niti slaviti Boga. Tko želi izvršiti samo vanjske obrede, poput farizeja koji su birali prva mjesta u sinagogama da ih ljudi vide (Mt 23,6) i ne želi susresti Krista, takav ne može plodonosno sudjelovati u liturgiji. Posve je očito da zbog pomanjkanja nakane stvarno ne sudjeluje onaj koji samo izvana, prividno bez intimnosti, prisustvuje nekom liturgijskom događanju.

Nutarnje sudjelovanje nužno pretpostavlja i traži *poniznost* svih sudionika. Poniznost carinika koji "stojeći izdaleka, ne usudi se ni očiju podignuti k nebu, nego se udaraše u prsa govoreći: 'Bože, milostiv budi meni grešniku!'" (Lk 18,13). Poniznim sudjelovanjem kršćanin svjedoči i priznaje da se ne spasava samoopravdanjem po svojim djelima već da ga spasava Božja milost i dobrotu. Poniznost znači klanjajućom i zahvalnom ljubavlju prihvatiti i opsluživati vanjsku scenografiju obreda kako je to htio Krist a dalje precizirala njegova Crkva. Sudionik ponizno prihvaća činjenicu da se milost i spasenje saopćava preko osjetnih znakova i elemenata i tako svoje nutarnje sudjelovanje upotpunjuje

vanjskim načinom klanjanja i slavljenja Boga. Susret s Bogom preko osjetnih stvari nije za čovjeka poniženje jer je takav način komuniciranja sukladan čovjeku kao utjelovljenom duhu. Uostalom, i na profanom području međusobno ljudi komuniciraju preko znakova. Ako Bogu nije bilo poniženje prihvatiti ljudske tjelesne elemente, obući se u ljudsko tijelo, zašto bi to bilo poniženje ljudima. Bez obzira na neke spiritualističke tendencije čovjek je sposoban da prevlada vidljive znakove i iza njih vidi duhovni sadržaj. Samo ponizni koji intuitivno shvaćaju vrijednost znakova i koji doživljavaju liturgijsku milost, mogu kazati s Kristom: "Slavim te Oče, Gospodaru neba i zemlje, jer si ovo sakrio od mudrih i umnih, a objavio malenima. Da, Oče, zahvaljujem ti na tvom izboru" (Lk 10,21).

Svi sudionici, a posebno predsjedatelj zajednice, trebaju ponizno prihvatiti i vršiti liturgijske obrede, slušati Kristovu volju i odredbe Crkve, a ne samovoljno mijenjati ih. Vjernici će pak, ponizno sudjelovati u svetim činima iako u službenicima liturgije nailaze na nesavršenosti zbog činjenice što se i sam Bog služi slabim ljudima da bi došao ususret svojoj djeci.

Djelatno sudjelovanje uključuje *pažnju*. Obično se razlikuju vanjska i nutarnja pažnja. Nutarnjom pažnjom sudionik se sabire i usmjerava na Boga i na otajstvo koje se vrši. Vanjskom pažnjom pazi na svoje riječi i kretnje da pravovremeno sudjeluje. Sudionik mora paziti na smisao obreda i pomoću njih orijentirati se vjerom i ljubavlju prema Bogu. Bez unutrašnje pažnje i ozbiljnog nastojanja da se ostvari, nema plodonosnog djelovanja. Vanjska pak pažnja može potaknuti nutarnju a druge može oduševiti i doprinijeti zajedničarskom smislu bogoštovlja.

Budući da je čovjek psihološki vrlo zamršen i mnogosložan, razne *rastresenosti* mogu ometati i čak dokrajčiti njegovu pažnju. Izravno svojevolske rastresenosti, bilo da ih je pojedinac izazvao bilo da su spontano nastale a on ih slobodno prihvatio, ne samo što nemaju nikakve veze s liturgijom, nego su i grešne. One neizravne i nesvojevolske rastresenosti, doduše smanjuju stupanj intenziteta i otežavaju dublju koncentraciju, nisu grešne. Za dobre vjernike one su prije teret i muka. Ma koliko one trajale i opirale se dobroj volji koja ih suzbija, ne lišavaju liturgiju njezine vrijednosti i snage kad sudjelovanje dolazi iz duboke želje srca. Važno je usmjerenje duha k Bogu.

Za djelatno sudjelovanje u liturgiji neophodan je osjećaj *dubokog poštovanja*. Liturgijski čini su sveti čini, u njima je prisutan Bog i stoga im treba pristupati sa strahopoštovanjem. Uvijek vrijedi prastari princip: "*Sancta sancte tractanda sunt!*" (= sa svetim stvarima treba sveto postupati). To od sudionika zahtijeva stanje milosti, habitualnu ljubav, a i težnju za duhovnim rastom. "Kad stojite i molite, oprostite ako što imate protiv koga, da i vama Otac vaš nebeski oprostí vaše

grijehe" (Mk 11,25). Strahopoštovanje zahtijeva od grešnika ponizni osjećaj kajanja. Kako bi se mogao bijedni grešnik s poštovanjem približiti Božjoj svetosti a da se ne uplaši svoje nesličnosti s onim koji je svet? Bogu je milo srce skrušeno (Ps 50,19). Tako želi plodonosno sudjelovati s Božjom milosti (SC 11) mora se obratiti, pokajati, činiti pokoru i moliti da ga se primi u Božje prijateljstvo. Tko hoće da ustraje u smrtnom grijehu, odvraća od Boga svoje lice, nutrinu svoje duše. Zar takav može bez protuslovlja primiti svete tajne, okrenuti se Bogu?"Tko uklanja uho svoje da ne sluša Zakona, i molitva je njegova mrska" (Izr 28,9). Tko prima sakramente u smrtnom grijehu ne samo što iskazuje nepoštovanje prema sakramentima, već čini nepravdu Bogu, a i samom sebi jer takvim postupkom čini svetogrđe.

Plodno životno liturgijsko sudjelovanje

Liturgijski susret nije trenutačni susret, onako "en passant". Liturgijski susret nije povlačenje u religiozni ambijent, iz ovog svijeta u jedan drugi svijet. Susret se ne završava zaključnim obredom, on se nastavlja u životu i ima svoje reperkusije u vječnosti. Liturgija je sudbonosni hōd. Suočeni s Bogom u otajstvenim liturgijskim događanjima, ne možemo ostati indiferentni, pasivni. Svaki pravi, predani, dubinski susret sa triput svetim Bogom ne ostavlja čovjeka kakav je bio prije, mijenja ga, duhovno preobražava, čini svjesnim vlastite uzvišenosti ali i odgovornosti. Dubina susreta s Bogom očituje se u mnogim biblijskim prizorima. Mojsija je susret s Bogom potpuno preobrazio, zanio, ohrabrio te je bio spreman na najveće žrtve i pregaranja (usp. Izl 3). Izaiju je susret s Gospodom u prvom momentu ošamutio ali i preobrazio u nesalomljivog borca za Gospodina (Iz 6). Mariju je susret s Bogom pretvorio u poniznu i vjernu službenicu Gospodnju (Lk 1,26 sl.). Obični ribari impresionirani susretom s Kristom ostavljaju sve i idu za njim u nepoznato (Lk 5,11). Kakav je pak preobražaj doživio Pavao pred Damaskom, ne treba govoriti: "Živim, ali ne više ja, nego živi u meni Krist" (Gal 2,20). Pomislimo na tolike mistike, mističarke, svete osobe koje su kroz liturgijske susrete s Bogom po Kristu oživjele, živjele, svjedočile i djelovale. Nisu stajali pokraj Božje stvarnosti već su je uprisutnili u svagdanji život.

Liturgija ne stoji sama za se, nije odijeljena, već se *integrira u život vjernika* i produbljuje ga. Liturgijsko sudjelovanje "s nebeskom milosti" treba proslijediti u svagdanji život "kako je ne bismo uzalud primili" (SC 11). Sudjelovanje mora biti "plodno", liturgijsku stvarnost treba uskladiti s moralnim životom. Ne radi se o tome da sudionici svojom djelatnošću izvuku nekakav duhovni plod ili da se zadovolji ju-

ridičkim obavezama sudjelovanja, već se radi o tome da se svi sudionici uvedu u djelatni život, u ono što liturgija jest, što označuje, što daje i što zahtijeva. "Budite nasljedovatelji Božji kao djeca ljubljena i hodite u ljubavi kao što je i Krist ljubio vas i sebe predao za nas kao prinos i žrtvu Bogu na ugodan miris" (Ef 5,1 sl.). U Pavlovo vrijeme neki su mislili da su spašeni kad su primili sakramente (1 Kor 10,7), ali Pavao upozorava da ne vrijedi samo obred, već suobličavanje Kristu u životu (Rim 8,29). Liturgija se ne sastoji niti od čisto vanjskih, niti isto tako od nutarnjih čina a da se ne podudaraju sa svakodnevnim životom, već je liturgija čas u kojem kršćanin u dodiru s Kristovim spasonosnim otajstvom obnavlja svoje osobno prianjanje uz njega, prianjenje koje zatim objektivira u svojim stavovima prema drugima i prema svijetu. "Kad Boga zovemo Ocem, moramo i živjeti kao sinovi Božji, pa kao što se i mi dičimo što nam je Bog Otac, da se tako i on diči s nama".¹² "Tko, dakle, u svakidašnjem životu ne nastavi liturgijski živjeti - a to znači, služeći Bogu i ljudima, trajno biti sjedinjen s Kristom i djelovati u njegovu duhu - uzalud bi ne znam kako izvanjaki lijepo obavio liturgijske obrede."¹³

Liturgija je slavljenje Boga ali i poslanje u svijet, u život slavljenja Boga. To je liturgijska *vertikalna dimenzija*. Liturgijska djelatnost je cijeli svijet, djelokrug gdje živimo i gdje se krećemo. Krist i Crkva žele i zadatak im je sve stvoreno posvetiti i usmjeriti na štovanje i slavljenje Boga. Pavao vrlo jasno naglašava taj zahtjev, što se suprotstavlja tendencijama lažne sekularizacije: "Bilo da jedete, bilo da pijete, bilo da što drugo činite, sve činite na slavu Božju" (1 Kor 10,30). "I što god htjednete reći ili učiniti, neka sve bude u ime Gospodina Isusa. Po njemu zahvaljujte Bogu Ocu" (Kol 3,17). "Posvećenje ljudi i proslava Boga u Kristu i po Kristu mora biti konačna svrha svih djela Crkve pa, prema tome, i onoga što je najvažnije - bogoslužja."¹⁴ Stoga Drugi vatikanski sabor, imajući pred očima zaboravljeni ili zanemareni bogoštovni aspekt liturgije, naglašava da je liturgija "u prvom redu štovanje božanskog veličanstva" (SC 33) i da joj je svrha "posvećivati ljude, izgrađivati Tijelo Kristovo i napokon iskazivati Bogu štovanje" (SC 59). U žrtvi pak svete mise prinosi se Ocu po Kristu najuzvišenije klanjanje i slavljenje. Tu se u najintenzivnijoj mjeri ostvaruje "posvećenje ljudi i proslava Boga u Kristu" (SC 10).

Nije samo crkva ili neko drugo posebno sveto mjesto rezervirano i izolirano da bude sveto, da se samo tu slavi Bog već je sav svijet prostor slavljenja Boga i dijaloga susreta. Cijeli svijet je mjesto susreta

12. S. CIPRIJAN, De orat. Dom., 3,274.

13. KIRIGIN, nav. dj. 88.

14. KIRIGIN, nav. dj. 87.

i životnog sudjelovanja s Bogom i s ljudima. Izolirati, otuđiti liturgiju od stvarnog života, promatrati je kao odnos s onim što se događa u liturgijskom prostoru, u okviru onoga što nije svijet, potpuno izolirano od onoga gdje se normalno živi, upada se u veliku opasnost za samu liturgiju. Ako liturgija postaje područje u koje se iz svijeta povlačimo da bismo bili sami s Bogom, nalazimo se pred iskrivljenom religioznošću pa makar se to događalo stoga što želimo obnoviti snage da bismo se ponovno vratili u svijet. Stoga Vatikanski II. toplo potiče kršćane da bogoštovno obličje dadu čitavom životu i da sve svoje djelovanje orijentiraju na slavu Božju (SC 12,61; LG 10; 34; AA 3; PO 2 itd.). Treba da "po Isusu Kristu neprestano prinosimo Bogu žrtvu hvale, to jest plod usana koje hvalom slave ime njegovo" (Heb 13,15).

Između liturgije i života ne smije biti razdvojenosti. Bogoštovlje nije sektor života koji je izoliran od drugih sektora ljudske egzistencije, oni se na najintimniji način međusobno prožimlju. Ta *horizontalna dimenzija* jako je naglašena u liturgijskim činima. To je bila i praksa Krista i Crkve. Isus poziva svoje neka tako žive da "svi raspoznaju da ste moji učenici" (Iv 13,35); "Budite izvršioци Riječi, a ne samo slušaoci" (Jak 1,22); da ne govore samo "Gospodine, Gospodine" (Mt 7,21) već da umnožavaju i pazare talente, tj. milosti koje su primili na dobro svih (Mt 25,14) i da će konačna sudbina ovisiti o tome kako su se odnosili prema gladnima, golima, progonjenima (Mt 25,31 sl.; 5,3-10). Tako je djelovala Crkva od početka: "Ako su koji brat ili sestra goli i bez hrane svagdanje ... a ne dadnete im što je potrebno za tijelo, koja korist?" (Jak 2,14 sl.); "Ne zaboravljajte dobro činiti i dijeliti svoja dobra drugima jer se takvim žrtvama ugađa Bogu" (Heb 13,16). Liturgijsko sudjelovanje treba postati autentična praksa, otvaranje, samodarivanje Bogu i bližnjemu. Liturgijski sudionici trebaju biti vidljivi svjedoci nevidljivoga, glasni a ne nijemi svjedoci, "svijeća na svjetnjaku" i "kvasac u tijestu". Sabor poziva liturgijske učesnike "da Boga pravilno štiju i vrše ljubav" (SC 59); naglašava obavezu vjernika "da u ljubavi donesu plod za život svijeta" (OT 16). Ono što u tom smislu na tisuće načina određuje svagdanji život kršćanina, znakovito je predstavljeno u celebraciji kruha i vina. Oni koji sudjeluju u euharistijskom slavlju, koji u toj zajednici izražavaju svoje uzajamno jedinstvo i slušaju evanđeoske riječi upućuju se da se djelatno okrenu prema nezaboravnom čovjeku Isusu Kristu, prema svakom čovjeku, prema ljubavi, prema miru i pravdi, prema smrti ... i tako aktiviraju svoju kršćansku stvarnost. Lomljenje i dijeljenje nebeskog kruha znak je povezanosti i obaveze da i zemaljski kruh dijelimo s drugima. "Ako smo zajednica u nebeskim dobrima, u nebeskom kruhu, zašto ne bismo bili zajednica i u zemaljskim dobrima, u zemaljskom kruhu?"¹⁵ Tako su rezonirale prve kršćanske zajednice, a

---

15. Didache, c.X.

tako su i djelovale. I kad se tako događa, liturgija je prava liturgija jer je stvarni izraz naše djelatnosti, jer prihvaćamo ono što je u našem životu za onaj svijet, za Krista koji je prisutan u onome koji je gladan, gol, utamničen, koji je u svakom bilo poznatom bilo nepoznatom čovjeku. Stoga kršćanin koji je zaokupljen samo svojim spasenjem profanira sakramentalni poziv koji dolazi iz biti sakramenta.

Sakramenti "milost zaista dijele, a njihovo obredno slavlje vjernike najbolje i sprema da tu *milost plodonosno prime*, da Boga pravilno štiju i *vrše ljubav*" (SC 59). Sakramenti ne mogu djelovati ako čovjek s njima ne surađuje, prima ih vjerom i dosljedno živi. Njegovo svakodnevno ponašanje mora biti u skladu sa duhovnim iskustvom doživljenim primanjem sakramenata. Sakramenti osnivaju zajednicu i pritjelovljuju zajednici, i tako su društveni imperativ za odgovoran kršćanski, religiozni i moralni život. Kvasac koji fermentira sav život kršćanina pa i u stvarima ovoga svijeta. Posredstvom sakramentalnog komuniciranja kršćani su asimilirani Kriatu te trebaju i u vansakramentalnom životu očitovati kristoobličnu aktivnost, kao loze na pravom trsu donositi plodove (Iv 15,4). Svi kršćani koji su po sakramentima pirmili Kristovu ljubav, osjećaju snažni poticaj da tu ljubav konkretiziraju u životu bez ograničavanja samo na sebe, ili na svoju crkvenu zajednicu već da tom ljubavlju obuhvate sve ljude.

Ostvariti liturgijsko sudjelovanje vjernika

Ljudi oduševljeno prihvaćaju lijepe vanjske liturgijske forme, čak se za njima i zanose, u njima zdušno - barem na vani - sudjeluju, ali ono bitno, ono duhovno blago koje liturgija sadrži, ostaje neiskorišteno ili se samo površno usvaja i doživljava, jer kad liturgija završi, u svagdanjem životu sve ostaje po starom. Sigurno nešto i ostaje, ali veliko je pitanje koliko se primljena milost životno asimilira. Zna se kazati da je bilo lijepo, dapače da je bilo vrlo lijepo, i na tome ostaje. A koliko se u pratičnom životu vrši od onoga što se u liturgiji vjerom prihvatilo?

Uza svu brigu i nastojanje dušobrižnika, ostaje pitanje koliko vjernici svojim sudjelovanjem u liturgiji druguju s Kristom. Oni dosita pažljivo slušaju, pa može se reći da i usvajaju Božju riječ, a koliko joj se otvaraju i puštaju da ih obuhvati u cjelokupnosti života i da im bude izvor snage, da ostvare ono što liturgija jest i želi biti (SC 9; 10).

Poučeni dosadašnjim iskustvom, naši su biskupi, prigodom 25. obljetnice Uredbe o svetom bogoslužju, ustvrdili da je liturgijska obnova "donijela više dobrih plodova", ali i upozorili da obnova "još nije dosegla svih svojih ciljeva, pa je moramo stalno promicati".

Poslije saborskih odluka Crkva je napustila liturgijski ritualizam, moralni legalizam, fiksirane obrasce, ali nažalost sve to ostaje samo teorija. Još uvijek se događaju liturgijski čini u kojima puk jedva ili nikako ne sudjeluje, šuti i pasivno promatra s nerazumijevanjem. Mnogo toga vrši se iz pukog običaja, a da se ne zna zašto, u koju svrhu i što se krije pod nekim obredom. Kao da nije dosta jedan sabor, ma kako važan i jednodušan, da našim liturgijskim zajednicama dade jedno novo lice. Mnogo ovisi o tome kako se i koliko otvaramo i stavljamo na raspolaganje Duhu Svetomu da bismo napustili stečene navike, a prihvatili bitno i razlučili ga od sporednoga pa da se kršćanska poruka postavi u sredinu i potpuno ostvari. Nema nikakve nade da će sudjelovanje u liturgiji biti kako to traži sama njezina narav "ako se prije sami pastiri duša ne prožmu duhom i snagom liturgije te postanu njezini učitelji" (SC 14).

Za liturgijsku obnovu "za valjano i dopušteno slavljenje obreda" (SC 11) kod nas je učinjeno mnogo toga, ali na tom području nema određenih granica, stoga liturgiju "pastiri duša moraju dužnim odgojem marljivo *promicati u čitavoj svojoj pastoralnoj djelatnosti*" (SC 14).

Preuredio se crkveni prostor, ugradio adekvatni dekor, postavili razglasi, obredi se propisno vrše, puk naučio kako i kada pjevati, akklamirati, stajati itd., ali sve je to vanjština i kao takvo ostaje bez ploda ako vjernici ne znaju nutarnji sadržaj liturgijskog događanja, sve se tada vrši automatski i mehanički ponavlja. Točno vršenje liturgijskih pravila ne znači da je liturgijski život na visini. Bez predanosti duha nema uspjeha.

Posebno treba istaknuti da se zaboravio i zanemario *bogoštovni vid liturgije*. Stoga Drugi vatičanski sabor jako podsjeća da je liturgija "u prvom redu štovanje božanskog veličanstva" (SC 33). Još je uvijek prisutno tradicionalno poimanje da je liturgija sredstvo i pomoć za opsluživanje Božjih i crkvenih zapovijedi, dužnost prema vlastitoj osobi, odnosno vlastitom samoposvećenju. Liturgija sve to jest, ali posjeduje još mnogo veću važnost. Ona je ponajprije mjesto gdje se susreće Bog spasa koji otkupljuje i posvećuje čovjeka a čovjek mu se otvara, daje mu se sa zahvalnošću, klanja mu se i slavi ga (SC 59).

Koliko su i da li su vjernici uopće svjesni da su po krštenju posvećeni za *svećeničko dostojanstvo* i tako osposobljeni da "prinose duhovne i Bogu ugodne žrtve po Isusu Kristu" (1 Pt 2,5), i da kao takvi mogu i sami dijeliti prigodne blagoslove: supruga, supruge, djece, obiteljskog stola itd.

Što se tiče *sakramentalne liturgije* koliko sudionici, a posebno primaoci, znaju koji je tu njihov udio; da to nije trenutačni susret, da nije individualni ili samo obiteljski događaj već događaj u koji je

ugrađena cijela župna zajednica. Nisu li još pod utjecajem magijskog poimanja sakramenata i sakramentalata?

Sudjelovanje puka *pjevanjem* dobro se uhodalo (da li baš svuda?). Ali ostaje problem da li se pjeva ono što je u skladu s obredom. Riječ ako nema značenja, uzaludan je njezin zvuk, zvoni u uhu, ali srce ne dira. Da li se pjeva s dušom i misli da je Bog slušalac ili se više misli na ukus umjetnika?

Liturgijska obnova traži da se "u pravo vrijeme obdržava *sveta šutnja*" (SC 30) kao jedan od najdubljih, najunutrašnjih, najmolitvenijih načina djelatnog sudjelovanja, što posebno odgovara psihološkim potrebama suvremenog čovjeka. A jedva da se gdje prakticira.

U međuliturgijske obrede sve se više uvode razni kićeni pozdravi, recitacije, stvara nekakav *kazališni spektakl* što pobuđuje vjerničku znatiželju pa sve to zamagli ono što je u liturgiji glavno i vitalno.

Na početku župske mise ili pri ulasku u crkvu, vjernici se *škrope svetom vodom*. Često to čine mehanički ne smileći na krštenje, i želju živjeti životom krštenika.

Čitači često čitaju nepripravljene te izgleda da *čitaju bez duše*.

Koliko su vjernici svjesni da je milodar koji daju znak njihovoga osobnog prinosa, znak sjedinjenja s Kristovim prinosom? Koliko vjernici shvaćaju da je *pružanje ruke* znak međusobnog zajedništva i mira (Gal 2,9) pogotovo kad izbjegavaju da ostanu u blizini osobe koja im nije simpatična ili s njom nisu u dobrim odnosima?

Teško ulazi u svijest vjernika da je *pričest* bitni, i u najdubljem smislu, obred sudjelovanja u misi. Još ne vide nelogičnost biti pozvan na žrtvenu gozbu i samo gledati kako drugi blaguju.

Rijetko se gdje prakticira da narod sa svećenikom moli "onu pjesmu koja se u nebeskom dvoru pjeva" (SC 83) jer *časoslov* nije samo molitva klera već "cijeloga otajstvenog tijela" (SC 99).

Osvrnuli smo se samo na neke probleme sudjelovanja vjernika u liturgiji. Svaki će razboriti i marni dušobrižnik lako primijetiti nedostatke kod svojih vjernika te će nastojati ukloniti ih i liturgijsko sudjelovanje osmisliti.